

СИСТЕМА РОБОТИ З РОЗВИТКУ ДИСКУРСНИХ УМІНЬ СТУДЕНТІВ ФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Проблема забезпечення міжпредметних зв'язків неодноразово обговорювалась у методичній літературі (М. Т. Баранов, О. М. Біляєв, С. У. Гончаренко, І. Д. Зверев, І. І. Ільєсов, В. М. Максимова, М. І. Пентиліюк, М. М. Ушаков). Ученими науково обґрунтовано положення про те, що система міжпредметних зв'язків впливає на вибір і комплектування вправ та завдань. У методиці викладання рідної мови зарекомендували себе класифікації вправ з розвитку мовлення (О. М. Біляєв, Л. О. Варзацька, С. О. Караман, В. Я. Мельничайко, М. І. Пентиліюк, М. Г. Стельмахович та інші), широко відома система комунікативних вправ розроблена для вивчення іноземної мови (С.П. Золотницька, М.С. Ільїн, Є. І. Пассов, В.Л. Скалкін та інші). Усі вони спрямовані на роботу з текстом, на аналіз комунікативних ситуацій, однак поза увагою методистів залишилися національно-прецедентні тексти (далі – НПТ).

Водночас, ураховуючи відсутність, розробленої належної методичної бази, яка б забезпечила розвиток дискурсних умінь студентів філологічних спеціальностей засобами НПТ, ми поставили за мету конкретизувати систему міжпредметних зв'язків і описати комплекс вправ, які дозволили під час експериментально-дослідного навчання оптимізувати роботу з НПТ як одиницями дискурсу.

Таким чином, вибудовуючи експериментальну методику, було запроваджено генетичні й функціональні міжпредметні зв'язки [4], за змістом – фактичні, понятійні і теоретичні (О. М. Біляєв, С. У. Гончаренко, М. І. Пентиліюк, М. М. Ушаков).

Як відомо, під генетичними міжпредметними зв'язками розуміють зв'язки сучасної української мови з іншими дисциплінами, що "допомагають з'ясувати походження та існування різних мовних явищ і фактів, глибше розкрити їх суть та особливості" [5: 42]. Опрацювання спирається на систему генетичних зв'язків з історією української літератури і критики, історією України, українською культурою і фольклором, історією зарубіжної літератури. Наприклад, визначення символічного (конотативного) значення прецедентного імені *Ярославна* в уривку: "*На добраніч тобі, Вірунько. Вітаю твоє класичне чекання. Вітаю в тобі Ярославну, що сумувала колись на валу*" (О. Гончар. Собор) – ґрунтується на літературній та історичній інформації. *Ярославна* – дружина новгород-сіверського князя Ігоря Святославича, який у 1185 році здійснив похід проти половців; Ігор зазнав поразки і потрапив у полон до половецького хана Кончака. Туга за коханим, віддане чекання *Ярославни* були оспівані у пам'ятці давньоруської літератури "Слово о полку Ігоревім", переспіві Т. Г. Шевченка "Пляч *Ярославни*". Студентам ЕГ було запропоновано скласти історико-літературний коментар і виокремити імпліцитні ознаки, які формують символічне значення прецедентного імені.

Зазвичай у текстах української художньої літератури функціонують прецедентні феномени, витоками яких стали класичні твори зарубіжної літератури, проте які вводяться автором у текст не механічно, а інтерпретовані в контексті національної культури. Робота з інокультурними прецедентними текстами яскраво демонструє міжпредметні зв'язки із зарубіжною літературою. Наприклад, "Визначте ідею вірша І. Драча "*Шевченкова Катерина*". Простежте семантику імені в поданому уривку, пригадавши першоджерело. Прокоментуйте зв'язок прецедентного імені із задумом автора, провівши паралелі з твором Т. Шевченка "*Катерина*". Зверніть увагу на те, що автор не вводить імені Катерина у текст, а виносить у сильну позицію – заголовок.

Тож іншу музу не накличеш,

Бо по віках, як по горбах,

Йде українська Беатріче

З морозом долі на губах (І. Драч. Шевченкова Катерина).

Експериментальна система роботи з розвитку дискурсних умінь засобами НПТ передбачала обов'язкове залучення функціональних міжпредметних зв'язків, які "розкривають функції мовних засобів у різних стилях" [5: 43]. Так, використання газетних матеріалів слугувало джерелом виокремлення трансформованих прецедентних текстів. Тексти художнього і публіцистичного стилів виступали основою для вивчення способів уведення прецедентних феноменів у дискурс, відбору мовних засобів та їх актуалізації. З іншого боку, аналіз художніх творів на практичних заняттях з історії української літератури і критики дозволив дослідити явища прецедентності / інтертекстуальності у творах українських письменників, відшукати авторські вислови, що стали крилатими. Окрім того, задля поглиблення знань студентів ЕГ про явища прецедентності залучались фактичні, понятійні і теоретичні міжпредметні зв'язки. Так, формування уявлень про НПТ частково ґрунтувалось на понятійному матеріалі з теорії літератури, а також фактичному матеріалі з української і зарубіжної літератур. Це такі поняття, як ремінісценція, алюзія, літературне цитування, парафраз, інтертекстуальність, заголовок, епіграф, підтекст тощо.

Структурування навчального матеріалу вимагало використання внутрішньопредметних зв'язків, які забезпечували послідовну і різнобічну роботу з розвитку дискурсних умінь засобами НПТ, і які було відтворено у тематиці і змісті базових курсів експериментальної методики, як-от: "*Стилістика фразеологічних одиниць. Фразеологічні одиниці і паремії як прецедентні тексти*" (Стилістика української мови і фразеологія), "*Стилістичний синтаксис української мови. Літературне цитування як стилістичний прийом*" (Стилістика української мови і синтаксис), "*Поняття тексту. Категорії тексту. Семантичні і комунікативні категорії тексту. Текстова категорія інтертекстуальності*" (Лінгвістичний аналіз тексту і синтаксис) тощо.

Під час експериментально-дослідного навчання застосовувались різноманітні за змістом і характером вправи, які було розподілено на *дві групи*: вправи на спостереження й аналіз НПТ і вправи на побудову зв'язних висловлювань з використанням НПТ, що забезпечило, з одного боку, роботу з корпусом НПТ (формування лінгвокультурної і літературної грамотності), а з іншого – розвиток дискурсних умінь на рівні породження висловлювання (використання НПТ у комунікації як засіб досягнення образності і виразності мовлення, різновид комунікативної стратегії у напрямі автор → читач) і на рівні сприймання висловлювання (оперування НПТ у комунікації визначає спільний фонд знань

комунікантів у двосторонньому напрямі автор ↔ читач, рівень розуміння читачем слухачем задуму автора).

Так, на першому – *мотиваційно-збагачувальному* – етапі чільне місце посідали вправи на спостереження й аналіз НПТ, які відповідали як змістові базових дисциплін "Сучасна українська літературна мова. Лексикологія. Фразеологія", "Історія української літератури і критики", "Історія зарубіжної літератури", "Усна народна творчість", "Вступ до літературознавства", так і поставленій дидактичній меті, а саме:

– активізація пізнавальної діяльності студентів у взаємозв'язку із мовленнєвою, що забезпечувало формування таких дискурсних умінь: аналізувати комунікативну ситуацію та умови спілкування, на підставі чого відбирати відповідні до неї адекватні і найбільш оптимальні засоби та способи досягнення комунікативного наміру, оцінювати комунікативну ситуацію і відповідно до цього виокремлювати у змісті аспекти, які потребують акцентуації, а отже, відбору емоційно насиченої лексики (тактичний компонент), доречно використовувати лексико-фразеологічні і пареміологічні одиниці у писемному мовленні як один із видів стратегічного впливу на адресата, його систему цінностей і поведінку (стратегічний компонент);

– формування пізнавального інтересу до духовних цінностей рідного народу (його культури, історії, літератури), уточнення і збагачення світоглядних (культурознавчих та історичних) знань засобами художньої літератури й усної народної творчості як міцного підґрунтя задля оволодіння та оперування корпусом НПТ у писемному мовленні;

– оволодіння лексико-фразеологічним і пареміологічним фондом української мови та його виражальними можливостями на основі опанування культурознавчого змісту і мовної форми.

Завдання на спостереження й аналіз НПТ охоплювали мовно-мовленнєві, мовно-кумуляційні і мовно-аналітичні вправи.

Мовно-мовленнєві вправи було спрямовано на формування й осмислення мовних понять і явищ, а також практичне застосування отриманих знань у мовленнєвій практиці. Ураховуючи тематичний аспект першого етапу перевага надавалась лексичним, лексико-фразеологічним, лексико-стилістичним і фразеолого-стилістичним вправам. Типові завдання на опрацювання лексико-фразеологічного матеріалу було ускладнено додатковими, з одного боку, зорієнтованими на підготовку студентів до сприймання прецедентних текстів у незмінному і трансформованому вигляді, наприклад:

Вправа 1. Наведіть приклади газетних заголовків або уривків із газетних статей, у яких фразеологічні одиниці використовуються а) у первинному вигляді, б) у трансформованому вигляді. Визначте функціональне навантаження такої трансформації. Придумайте власні варіанти.

З іншого боку, завдання були комунікативно спрямованими, вони знайомили студентів ЕГ із способами уведення фразеологізмів як НПТ у писемний дискурс, наприклад:

Вправа 2. Знайдіть фразеологізми і поясніть їх значення, визначте прийоми введення фразеологізмів у текст.

1. *Дуже недобре діло брехати!* "Брехнею, – кажуть люди, – світ пройдеш, та назад не вернешся". Брехун собі ворог і людям зло робить. Усякий знає цю правду, однак усяк бреше. Не нарівно: один бреше на усі заставки, інший бреше потрішку, оглядаючись: а усе недобре діло брехати (Г. Квітка-Основ'яненко. Підбрехач). 2. – Коли ти, Володько, оте своє потьомкінське риштовання обновив? – кивнула на собор. Володька вловив критику, але не образився (О. Гончар. Собор). 3. Не святом єдиним ... Відзначати державні свята за участі керівництва області не лише в Ужгороді, а й в регіонах краю – таку практику започатковано на Закарпатті (З газети).

Вправа 3. Охарактеризувати фразеологічні одиниці як мовні показники комунікативних стратегій, звернувшись до окремих глав роману Панаса Мирного "Хіба ревуть воли, як ясла повні?" ("Нема землі!", "Наука не йде до бука" та інші).

Мовно-кумуляційні вправи передбачали збагачення фразеологічного і пареміологічного запасу студентів ЕГ під час роботи з лексикографічним і довідковим матеріалом мовного, лінгвоукраїнознавчого, історичного та культурознавчого характеру, а також спостереження за функціонуванням лексико-фразеологічних одиниць у текстах різних жанрів і стилів. Таким чином, мовно-кумуляційні вправи було умовно поділено на власне кумуляційні і лексикографічні. Так, лексикографічні вправи ґрунтувались на роботі з фразеологічними і лінгвоукраїнознавчими словниками, енциклопедичними виданнями. Окрім традиційних завдань типу "Користуючись фразеологічним словником, пояснити значення фразеологізмів, дібрати синонімічні варіанти", окрему увагу викладач-експериментатор звертав на лінгвоукраїнознавчі словники, які містять етнокультурну інформацію (національно-забарвлену лексику і пов'язані з нею фразеологічні звороти, власні назви, фольклорні тексти, класичні твори української літератури).

Вправа 4. Розкрийте символічне значення наведених слів і, користуючись довідковою літературою, доберіть пов'язані з ними народнопоетичні і фразеологічні звороти. Символічне значення яких слів розкривається у художніх творах українських письменників?

Мед, верба, камінь, коровай, мир, земля, вогнище, садок.

Вправа 5. Ознайомтесь з етнокультурним змістом таких імен, як *Андрій, Георгій (Юрій), Григорій (Гриць), Катерина, Марко, Меланка, Марія, Хома*. Доберіть, пов'язані з ними фразеологізовані словосполучення. Розкрийте літературну "біографію" відомих вам імен.

Власне кумуляційні вправи відрізнялись інформаційним характером. Вони використовувались для того, щоб захопити майбутніх філологів до пізнання і дослідження мовних і літературних фактів, історичного та етнографічного підтексту лексичних одиниць і мовних зворотів, сконцентрувати увагу на особливостях українського слововживання. Проілюструємо прикладами:

Вправа 6. Ознайомтесь з мовностилістичними порадами щодо вживання фразеологічних зворотів. Чи зустрічались ви з подібними випадками у ЗМІ? Складіть до них власний коментар.

А хура й досі там, а віз і нині там

Часто послуговуються журналісти висловом з байки І Крилова *а віз і нині там* (коли хочуть емоційно висловитися про те, що якесь діло не йде). Нічого поганого в тому, звичайно немає, треба збагачувати палітру виразових засобів. Прикро лише те, що майже ніхто не згадує українського вислову з байки Л. Глібова *а хура й досі там*. Можливо, бояться рідковживаного тепер слова *хура* (великий віз або сани для перевезення вантажів та людей). Але ж незнання якогось слова не є підставою для ігнорування цілого фразеологізму (О. Пономарів. Культура слова. Мовностилістичні поради).

Вправа 7. Простежте історію виникнення фразеологізмів: *іти на ви, зворотний бік медалі, на брахманський Великдень, тихіший води, нижчий трави, як на кам'яну гору, проходити червоною ниткою, не хлібом єдиним.*

Мовно-аналітичні вправи будувались на спостереженні за мовними одиницями у зв'язному тексті та їх розгляді в екстралінгвістичному контексті (дискурсивний аналіз), з позиції функціонального спрямування (стилістичний аналіз) та в контексті етнокультури (лінгвістичний аналіз). Мовно-аналітичні вправи, реалізовані на першому етапі експериментально-дослідного навчання, включали завдання на аналіз екстралінгвістичного, прагматичного і семантико-когнітивного аспектів дискурсу. Їх особливість полягала в тому, що завдання базувались на відборі і комбінуванні етапів дискурсивного (за основу взято схему О. А. Кучерявої [2]) і лексико-стилістичного аналізів (за основу взято схеми Н. П. Миронюк [3], Л.В.Кравець [1]) залежно від того, яка група дискурсивних умінь знаходилась у центрі уваги (тактичний або стратегічний компоненти). Як приклад, студентам було запропоновано схему аналізу мовленнєвих стратегій художнього дискурсу (лексико-семантичний рівень):

1. Охарактеризувати екстралінгвістичний аспект дискурсу.
2. Визначити комунікативну мету автора.
3. Охарактеризувати авторські стратегії і мовні засоби їх вираження:

– функціональне навантаження емоційно-забарвленої лексики;
– особливості функціонування фразеологічних одиниць, паремій (для створення образності, виразності, комічного ефекту тощо);

– способи введення фразеологічних одиниць у текст;

4. Зробити висновок про мовну домінанту в тексті та її роль у досягненні автором поставленої мети.

Мета другого, *комунікативно-креативного*, етапу полягала в ознайомленні студентів ЕГ з поняттям "національно-прецедентний текст", класифікацією і функціями НПТ і на цій підставі забезпечувалось формування дискурсивних умінь, а отже в центрі уваги перебували жанровий і текстовий компоненти та пов'язані з ними вміння: ідентифікувати жанр тексту й організувати дискурс у відповідності з канонами конкретного жанру, вибраного для досягнення поставленої мети, доречно використовувати НПТ, урахувавши жанрову специфіку дискурсу (жанровий компонент); організувати писемний дискурс з дотриманням категорій зв'язності, цілісності, членування, використовувати НПТ як засіб міжфразового зв'язку, володіти різноманітними способами введення прецедентних феноменів у дискурс (текстовий компонент).

Реалізації поставленої мети відповідав програмовий матеріал таких фахових дисциплін, як "Стилістика української мови", "Сучасна українська літературна мова. Синтаксис", "Лінгвістичний аналіз художнього тексту". Оскільки другий етап повністю будувався на роботі з текстом, то, окрім вправ на спостереження й аналіз НПТ, було розроблено комплекс завдань на побудову зв'язних висловлювань з використанням НПТ, які, спираючись на етапи текстової комунікації, було поділено на докомунікативні, власне комунікативні та умовно комунікативні.

Докомунікативні вправи використовувались здебільшого як підготовчі, і були скеровані на відпрацювання окремих етапів текстової комунікації: дібрати заголовок до тексту, використовуючи НПТ, відібрати НПТ задля увиразнення змісту тексту, дібрати прецедентні феномени для номінації ситуацій, культурних реалій у тексті, ввести НПТ у художній / публіцистичний дискурс тощо.

Власне комунікативні вправи – передбачали завдання на побудову різних типів дискурсів з урахуванням комунікативної мети і параметрів комунікативної ситуації. Вони були розраховані на усвідомлення студентами текстотворчої (інформативної, смислової, оцінної) функції прецедентних текстів.

І, нарешті, *умовно комунікативні вправи* ґрунтувались на роботі з готовим текстом і були спрямовані на вдосконалення самостійно створеного або редагування запропонованого тексту. Такі вправи передбачали формування вмінь, з одного боку, розширювати й оцінювати текст щодо уключеності / невключеності текстових ремінісценцій, цитування, прецедентних імен і прецедентних висловлювань, з іншого боку, з позиції відповідності комунікативній ситуації, характеристикам жанру і типу дискурсу тощо. Наприклад, *Вправа 8.* Напишіть твір-мініатюру про значення культурних пам'яток у житті суспільства, обов'язково використовуючи НПТ і враховуючи специфіку обраного жанру: а) газетна замітка, б) наукова стаття, в) шкільний твір. Які способи введення НПТ у дискурс ви використовували? Чи залежав ваш вибір від жанру дискурсу?

Вправа 9. Розширити та увиразнити текст за допомогою НПТ, враховуючи комунікативний намір автора. Зверніть увагу на такі структурні компоненти тексту, як заголовок та епіграф.

Рідною мовою належить уважати мову своєї нації, мову предків, яка пов'язує людину з її народом, з попередніми поколіннями, їхніми духовними надбаннями.

Людина, яка не розуміє значення рідної мови, віддаляє себе від культурно-історичного досвіду і досягнень свого народу, його культурно-духовних надбань. Для неї вмовкає українська пісня, дума, легенда, прислів'я, перед нею зачиняє двері мистецтво рідного слова (В. Іванишин, Я. Радевич-Вінницький).

Експериментальна перевірка запропонованої системи міжпредметних зв'язків і комплексу вправ з розвитку дискурсивних умінь засобами НПТ дозволила дійти висновку про те, що: дискурс виступатиме одиницею навчання, а система міжпредметних зв'язків – основною педагогічною умовою, яка забезпечує двобічний зв'язок між змістовим, понятійним наповненням навчального матеріалу (література ↔ мова, історія ↔ мова, культура ↔ мова), розвитком і вдосконаленням дискурсивних умінь як у рецептивних, так і продуктивних видах мовленнєвої діяльності на широкій базі навчальних дисциплін.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Кравець Л. В.* Стилістика української мови : Практикум : Навч. посібник для студ. філол. спец. вищих навч. закладів / Любов Іванівна Мацько [ред.]. — К. : Вища школа, 2004. — 200 с.
2. *Кучерява О. А.* Формування дискурсивної компетенції студентів філологічних факультетів вищих навчальних

закладів : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.02 / Оксана Анатоліївна Кучерява. — Одеса, 2008. — 229 с. — Бібліогр. : с. 201—219.

3. Лінгвістичний аналіз художнього тексту : Збірник вправ і завдань : Навчальний посібник / Ніна Пилипівна МIRONЮК. — К.: Вища школа, 1993. — 159 с.

4. Межпредметные связи в преподавании русского языка : пособие для учителей / [сост. Николай Николаевич Ушаков]. — М. : Просвещение, 1977. — 176 с.

5. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / Марія Іванівна Пентилюк. — К. : Ленвіт, 2004. — 400 с.

Подано до редакції 07.08.09

РЕЗЮМЕ

У статті розглянуто систему міжпредметних зв'язків і описано комплекс вправ з формування дискурсних умінь засобами національно-прецедентних текстів, що виступають одиницями дискурсу.

Ключові слова: національно-прецедентний текст, дискурсні уміння, міжпредметні зв'язки, комплекс вправ.

А. А. Будник

СИСТЕМА РАБОТЫ ПО РАЗВИТИЮ ДИСКУРСНЫХ УМЕНИЙ СТУДЕНТОВ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрена система межпредметных связей и описан комплекс упражнений для формирования дискурсных умений посредством национально-прецедентных текстов, которые выступают единицами дискурса.

Ключевые слова: национально-прецедентный текст, дискурсные умение, межпредметные связи, комплекс упражнений.

А. А. Budnik

THE SYSTEM OF WORK ON DEVELOPMENT OF DISCOURSE ABILITIES OF STUDENTS OF PHILOLOGICAL SPECIALTIES

SUMMARY

The article analyzes the system of intersubject connections, describes a complex of exercises for forming discourses abilities by means of nationally precedent texts serving as units of discourse.

Keywords: a nationally precedent text, discourse abilities, intersubject connections, a complex of exercises.
